

Джерела та література

1. Никитин В. Еще раз о Николаевских подземельях / В. Никитин // Вечерний Николаев. — 2006. — 12 января.
2. Доклад инженера Алексеева [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sadko.mk.ua/uground/doklad/index.html>
3. Корчагин В. Николаевские подземелья: миф или реальность? / В. Корчагин [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sadko.mk.ua/uground/catacomba/catacomba1.html>
4. Кривошеев С. Катакомбы, уводящие в вечность / С. Кривошеев // Итоги. — 2005. — 19 апреля, № 16/462.
5. Крючков, Ю. С. Град Святого Николая: путеводитель по старому Николаеву / Ю. С. Крючков. — Николаев: Возможности Киммерии, 2003. — 256 с.
6. Крючков Ю. С. Николаевские подземелья/ Ю. С. Крючков // Вечерний Николаев. — 1997. — 5 июля.
7. Майстренко А. В. Николаевские катакомбы/ А. В. Майстренко // Южная правда. — 1990. — 6 декабря.
8. Схема катакомб [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.sadko.mk.ua/uground/krutchkov2/map.html>
9. Шинкаренко А. Подземные крепости Николаева /А. Шинкаренко, Т. Креминь [Электронный ресурс]. — Режим доступа: // <http://bazar.nikolaev.ua/content>

Анотації

Г. В. Бабийчук. Достопримечательности исторического и археологического краеведения Николаевщины.

В статье рассказывается о Николаевских подземельях, которые стали историческими и археологическими памятниками краеведения, сквозь призму человека как творца наземной и подземной истории и исследователя подземных пустот Николаевщины.

Ключевые слова: достопримечательности, историческое краеведение Николаевщины, подземелья, катакомбы, туннели.

G. V. Babychuk. Places of historical and archaeological ethnography in Mykolayiv region.

The article tells us about Nikolaev dungeons which are historical and archaeological ethnographical monuments in the light of a man as a creator of ground and underground history and explorer of underground cavities of Mykolayiv region.

Key words: Sightseeing, historic study of Mykolayiv region, dungeons, catacombs, tunnels.

Надійшла до редакції 01 червня 2013 р.

УДК 94(47).08“1861/1917”

І. Г. Верховцева

**СТАНОВЛЕННЯ СЕЛЯНСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ
В РОСІЇ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ РЕВІЗІЇ ВОЛОСНИХ
ПРАВЛІНЬ У 1863 р. В. П. МЕЩЕРСЬКИМ)**

На основі архівних матеріалів визначається коло проблем, що характеризували початковий етап функціонування селянського самоврядування в Росії. На думку автора статті, свідомства про це, що належать перу визначного громадського діяча Росії другої половини XIX–початку XX ст., онука історика М. М. Карамзіна, князя В.П.Мещерського, заслуговують особливої уваги дослідників, оскільки відображають погляди тієї частини російської еліти, яка вступила в конфлікт з бюрократією та ліберальними реформаторами з питань стратегії і тактики Великих реформ.

Ключові слова: В. П. Мещерський, селянське самоврядування, сільський схід, волосний схід, волосний суд.

Завдання соціальної активізації населення, його залучення до діяльності установ самоврядування в сучасних умовах зумовлюють інтерес до історії селянського самоврядування в Росії пореформеної доби.

Дослідження історії становлення самоврядування селян, запровадження Великою реформою 1861 р., у колі розглядуваних науковцями процесів оновлення сільського життя пореформеної доби, як правило, відходило на другий план порівняно з життєво значущими питаннями особистого звільнення селян, їх наділення землею. Проте, як справедливо зазначає В. Краснова, вагомість ролі станового самоврядування селян у ході модернізації сільського ладу в Росії підтверджується, зокрема, тим фактом, що з 207 статей «Загального положення про селян» 124 статті безпосередньо присвячувались «улаштуванню сільських громад і волостей та громадському їх управлінню» [1, с. 67]. Особливо актуальним у контексті вивчення історії розвитку самоврядування селян уявляється дослідження початкового етапу їх самоврядної діяльності безпосередньо «на місцях». В науковій літературі «місцевий ракурс» у висвітленні проблеми знайшов фрагментарне відображення у нечисельних працях, до яких слід, зокрема, віднести твір історика

другої половини XIX ст. Н. Демерта [2], роботи низки сучасних російських [1; 3; 4] та вітчизняних дослідників [5; 6]. Низький рівень наукової розробки проблеми деякою мірою пояснюється недостатнім опрацюванням необхідної джерельної бази. Сприяють її розширенню матеріали ревізії волосних правлінь, здійсненої у 1863 р. В. П. Мещерським. Документ зберігається у фондах Російського державного історичного архіву (м. Санкт-Петербург) і практично не залучений до широкого наукового обігу у контексті вивчення становлення селянського самоврядування в країні [7]. Виходячи з цього завданням нашої розвідки вбачаємо: на основі зазначених архівних матеріалів визначити коло основних проблем, пов'язаних з першими кроками діяльності станового самоврядування селян на місцях.

Онук історика М. М. Карамзіна, правознавець за фахом, князь Володимир Петрович Мещерський (1839–1914) був представником відомої родини, в якій, вказують дослідники, за карамзівським «духом» царював культ відданості монаршій династії, державі. Юнаком В. Мещерський маніфестує слов'янофільські настрої, він переконаний прибічник реформ, гаряче вітає звільнення селян, а у новому ладі, підвалини якого було закладено Великою селянською реформою, бачить запоруку вільного «національного» розвитку Росії. У 1861 р. черговою сходинкою своєї кар'єри цей представник відомої родини обирає службу у міністерстві внутрішніх справ, де працює чиновником з особливих доручень. В. Мещерський активно їздить країною, виконуючи завдання очільника міністерства П. О. Валуєва. Черговим службовим завданням у 1863 р. стала ревізія волосних правлінь центральних губерній [8, с. 57–59], про що молодий службовець складає вищезгаданий звіт. Натомість у 1867 р. В. Мещерський звільняється з названого відомства, лишає державну службу і присвячує себе літературній та громадській діяльності, згодом починає видання часопису «Громадянин». У статтях і промовах він критикує ліберальні реформи, заявляє про свої консервативні ідейні позиції, які обстоює у питаннях суспільного розвитку Росії та які пізніше істориками буде віднесено до монархічно-охоронницьких. Певно, до повороту, що наприкінці 1860-х рр. стався в житті і поглядах В. Мещерського, дало імпульс, зокрема, ознайомлення під час служби у міністерстві внутрішніх справ з власне «місцевим життям», з функціонуванням селян-

ського самоврядування: у відрядженнях онук відомого історика отримав підстави для своїх висновків щодо трагічності для Росії шляху ліберальних реформ, що, у свою чергу перетворило його з представника бюрократії на її опонента, з гарячого прихильника реформ на їх супротивника [9; 10].

Знайомство з діяльністю селянських установ самоврядування під час відрядження 1863 року В. П. Мещерський розпочав зі збору інформації про перші вибори до волосних і сільських правлінь. Чиновник зазначає, що ставились селяни до виборів байдуже, навіть «неприятно», «без жодного усвідомлення користі», обрання до складу волосних і сільських правлінь сприймали як «тяжку повинність» [7, арк. 13–13 зв.], тому виконання обов'язків сільського старости чи волосного старшини намагались замінити покаранням за «порочну поведінку» [7, арк. 17 зв.]. У Тверській і Московській губерніях в ході виборів сільських та волосних управлінців, за спостереженнями В. Мещерського, у селян «вельми рідко» виникала «думка про моральні якості осіб», яких вони обирали [7, арк. 16 зв.]. Приміром, з дванадцяти волостей, які було ревізовано в Подільському повіті на Московщині, вказується у звіті, лише в одній Астаф'ївській волості старшина користувався репутацією такого, що був чесною людиною [7, арк. 17 зв.]. Особливе нарікання викликали вибори сільських старост: переконати «доброго селянина» прийняти на себе ці обов'язки майже не вдавалося [7, арк. 17]. Як вказується у звіті, у місцевостях, де старостою було обрано «чесного», селяни боялись і поважали його; натомість, зауважує ревізор, там, де обрали «безчесного» — там селяни набагато більше були «прив'язані до нього», «сходились з ним на п'ятиках», відгукувались про нього із захопленням, «усвідомлюючи над собою вельми легке іго управління» [7, арк. 19 зв.]. Не дивно, що постать сільського старости у автора звіту викликала найбільший сум. Старосту В. Мещерський називає «жалюгідною особистістю в ієрархії» сільських управлінців [7, арк. 52 зв.]. Обрані сільськими сходами — «зборищами домовласників, де заможний порівняно з незаможним має право двох чи трьох голосів» [7, арк. 52], — старости в основному були безграмотними, по суті — «сліпими... виконавцями наказів волосного старшини», радитись з яким для них означало «припинювати гідність старшини» [7, арк. 28].

Особисті якості обраних на перших виборах сільських управлінців, їх вчинки викликали подив та обурення ревізора. Він наводить такі факти: у Калединській волості Подільського повіту волосний старшина з писарем збирали у неділю все село та, напившись вина, танцювали перед селянами і примушували їх платити за це гроші [7, арк. 19 зв.]; у Перхушківській волості, що на Звенигородщині, старшина постійно був у нетверезому стані й усю «владу» передав писарю — відставному чиновнику [7, арк. 17]. Внаслідок невдалих перших виборів протягом 1861–1863 рр. у Московській губернії, за свідченням автора звіту, з 149 старшин 49 були відсторонені від посади. З них 9 — за «нетверезе життя», 5 — за «несправне виконання обов'язків», 5 — за «протизаконні вчинки та перевищення влади», 4 — за «здирство», 11 — за «розтрату громадських грошей», 2 — за «дурний вплив на волость і неправдиве тлумачення закону», решта — за бездіяльність, невиконання наказів начальства, літній вік тощо [7, арк. 21 зв.].

Критичні зауваження висловлює В. Мещерський з приводу впливу на самоврядування діяльність селян з боку писарів. Цей вплив він оцінював, як «аморальний та шкідливий». При цьому чиновник з сумом вказував: «особистість писаря є найважливішою у волосній ієрархії» [7, арк. 22, 44–44 зв.]. Чимало з писарів мали «пристрасть до горілки», контролювати їх діяльність малограмотні та безграмотні старшини були не в змозі, тому останні часто ставали виконавцями «повчань» писаря, «іграшкою» у його руках [7, арк. 22–23]. Особливе обурення представника міністерства внутрішніх справ викликало втручання писарів у діяльність волосних судів — ще однієї ланки селянського самоврядування, яка отримала цілком негативну оцінку ревізора. В. Мещерський свідчить: «волосний суд чимало мірою залежить від писаря, який керує судженнями суддів і підказує їм рішення у кожній справі»; аби не залишилось «сліду неправильного рішення», писар переконував позивачів і суддів не заносити вердикт у книгу вироків волосного суду, а обмежитись «словесним вироком», визнавши справу «маловажливою». Суцільне несприйняття В. Мещерського викликали сільські звичаї «виставляти вино» суддям та писареві, причому це робили до засідання суду та після нього і позивачі, і ті, хто відповідав у справі. Часто в таких випадках рішення,

що приймалось волосним судом, було несправедливим. «Добросовісні судді... на жаль, у волосних судах зустрічаються рідко», — з жалем підсумовує чиновник [7, арк. 42, 44–44 зв.]. Тому, зазначає він, волосні суди, що були покликані замінити попередні «самородні форми звичайного селянського суду», не користуються повагою та авторитетом у селян; останні воліють, як і раніше, звертатись по вирок до стариків і мирських сходів [7, арк. 1, 5]. Окремо чиновник картає селян за пияцтво, поширене на селі: «непомірний розвиток пияцтва у народі», «пияцтво існує усюди», — зазначає він [7, арк. 60]. Пізніше у своїх статтях він напише: «пьющих гораздо меньше, это правда; но кто знает Россию, знает и то, что каждый пьющий крестьянин или просто пьяный по своему влиянию на быт крестьянина стоит трех непьющих. Общество предлагает школу: два пьяных крестьянина на сходке принуждают общество отказаться от школы, и школы нет» [11, с. 343].

Намагаючись зрозуміти, що гальмує становлення дієздатного самоврядування селян, В. Мещерський передусім звертає увагу на штучний характер волосної організації, створеної у відповідності з новаціями Великої реформи 1861 року. Волосне управління, — пише він, — встановило адміністративний зв'язок між різнопомісними сільськими громадами. Ревізор підкреслює, що спільних господарських інтересів у мешканців штучно об'єднаних у волость поселень не було, тому обов'язок утримувати своїм коштом волосне правління був причиною байдужості селян по відношенню до волосного самоврядування, сприйняття його як повинності [7, арк. 2]. Іншу, не менш вагому, причину неефективності станового самоврядування селян чиновник бачить у їх безграмотності, адже «селянський елемент, — вказує він, — є лише грубе невігластво». Через це, по суті, дієздатний на селі є лише писар, — вказує В. Мещерський [7, арк. 58 зв.]. Далі так залишатись не може, — підсумовує він і наголошує на необхідності розвитку народної освіти [7, арк. 66 зв.–67]. При цьому чиновник спостережливо зауважує, що у місцевостях, мешканці яких були грамотними, селянське самоврядування було суцільною фікцією, оскільки у таких волостях не тільки писар, а й старшина, судді, засідателі, старости володіли «мистецтвом відписуватись...», «відходити від відповідальності», «вдаватись до канцелярських

штучок» [7, арк. 63, 66]. Грамотний старшина «залишав за порогом» волосного правління свої селянські погляди на речі, свій спосіб мислення, перекладав на писаря свої обов'язки, бажаючи скоріше їх позбутись [7, арк. 42–42 зв.].

«Результатом же освіти» народу має стати усвідомлення селянами, в яких «немає і зародку поняття про свої громадянські обов'язки», «громадянської відповідальності... розуміння своїх потреб», — пише В. Мещерський. «Викладати ці поняття у вигляді науки неможливо: вони отримуються життям та у відносинах громадського життя», — зазначає майбутній видавець часопису «Громадянин», — «селянам необхідно вийти зі свого середовища і вступити у живі та постійні зносини з іншими станами», вчитись у цьому «обміні відносинами» громадянській свідомості, розвиватись; існуючі ж селянські установи «влаштовує замкненість» селянського стану, тому народ не може набути «здрих понять про свої потреби й обов'язок», — вказується у звіті [7, арк. 60, 65–66].

Серед суджень щодо причин гальмування процесів становлення селянського самоврядування є думки з приводу відстороненості від участі у діяльності установ самоврядування на селі дворянства. Зокрема В. Мещерський картає тих мирових посередників, які «дали селянському... життю розвиватись самостійно» [7, арк. 62]. У подальшому в своїх творах суспільний діяч розвиватиме ці ідеї, зокрема, вказуватиме: «звільнення селян від кріпацтва не має означати... при селянському рівні освіти... звільнення від усілякої влади, звільнення від усілякого впливу» [13, с. 175]; відстороненням дворянства «теоретики та утопісти селянської реформи думали знайти головну умову життєвої міцності селянського самоврядування», проте саме позбавлення дворянства права впливати на розвиток селянського самоврядування, на переконання В. Мещерського, створило причини багатьох «ускладнень для майбутнього» в країні, де «ісконі дворянство, народ та цар становили одно нероздільне ціле з Церквою» [12, с. 283–284]. Однією з ознак майбутніх «ускладнень», — зазначає автор, — стало те, що «весь селянський мир з десятками мільйонів душ» відданий «на свавілля п'яниць-писарів та кулаків-старшин», поставлений у таке становище, в якому він «розбеццився і зруйнувався вщент» [13, с. 173–174]

Різку оцінку В. Мещерського отримала бюрократизація діяльності установ станового самоврядування селян, канцелярський дух, що панує в цих установах: «писемне справочинство — громадне зло», — пише автор звіту [7, арк. 41 зв., 58 зв–59]. «Порядок справочинства задовільний, застою у справах немає... справи вирішуються скоро», тому «селянські установи як... присутственні місця у Росії», — підсумовує чиновник [7, арк. 61]. Наслідком такого становища є, на думку В. Мещерського, той факт, що селянський мир та сільські установи становлять два окремих світи, які «один з іншим вельми мало мають спільного» [7, арк. 41 зв.]. Лише за примусом селяни входять у контакти з чужим для них «світом» бюрократизованих сільських установ [7, арк. 58]. Оцінки, дані В. Мещерським бюрократичним тенденціям у селянському самоврядуванні в ході ревізії 1863 р., отримують подальший розвиток у його висловлюваннях на адресу бюрократії. Її автор документа звинувачує у тому, що «переважання чиновничого духу у сфері реформаторських проєктів» [14, с. 150] привело до появи «хімерних» волосних установ [13, с. 173–174], по суті — «потворних створінь» [12, с. 284], привело до відірваності селянського самоврядування від народу, до перетворення самоврядування селян на «удаване, дуте» [14, с. 126–127], таке, що «існує, як держава у державі» [14, с. 138].

Вирок, що його В. Мещерський виносить самоврядуванню селян у 1863 р., сумний. Перші кроки функціонування цього суспільного інституту свідчать про його «найсумніше майбутнє», — вважає автор звіту. «Виконання законних формальностей» лише свідчить перед урядом про формальне «задоволення народних потреб», натомість «самі селянські установи і життя в них завжди будуть штучними і... чужими народів» [7, арк. 64–65]. Виход з цього становища суспільний діяч бачить у поширенні на селі освіти та піднесенні загальної культури народу, посиленні дворянського впливу на діяльність установ селянського самоврядування, звільненні цих установ від канцелярщини, бюрократії, подоланні їх (установ) станової ізольованості і хиб структурної організації, формуванні в селян почуття «громадянськості» [7, арк. 60, 65 зв.]. На наш погляд, в ідеях, висловлених В. Мещерським, хоча і слабо,

але проступають проекти запровадження на селі всестанового, по суті — територіального самоврядування, адже тільки у такий спосіб можна подолати корпоративну ізольованість селян та залучити до діяльності установ самоврядування в сільській місцевості дворянство. Свідчення В. П. Мещерського про перші кроки функціонування селянського самоврядування в Росії віддзеркалюють погляди тої частини російської еліти, яка вступила у конфлікт з бюрократією і ліберальними реформаторами з питань стратегії і тактики Великих реформ 1860–1870-х рр. Врахування даних, наведених В. Мещерським, безумовно, сприяє осмисленню складних процесів модернізації Росії другої половини XIX — початку XX ст., зокрема, проблем розвитку в країні селянського самоврядування.

Джерела та література

1. Краснова В. Б. Положение 19 февраля 1861 г. и образование крестьянского самоуправления // Вестник Московского университета. Сер. 8. История. — 1989. — № 1. — С. 67–77.
2. Демерт Н. Новая воля (Из записок служившего когда-то по крестьянскому делу): Оттиск из журнала «Отечественные записки» / Н. Демерт. — 1870. — Ч. I. — С. 211–256.
3. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII–начало XX в.): Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства: В 2 т. / Б. Н. Миронов. — СПб.: Дмитрий Буланин, 1999. — Т. 2. — 567 с.
4. Земцов Л. И. Волостной суд в России в 60-х — первой половине 70-х годов XIX века (по материалам Центрального Черноземья) / Л. И. Земцов. — Воронеж: Издательство Воронежского государственного университета, 2002. — 448 с.
5. Історія українського селянства: Нариси: В 2 т. Т. 1. — К.: Наукова думка, 2006. — 630 с.
6. Верховцева І. Г. Наративні джерела про селянське самоврядування другої половини XIX ст. / І. Г. Верховцева // Інтелігенція і влада: Громадсько-політичний збірник. Серія: Історія. — Одеса: Астропринт, 2013. — Вип. 28. — С. 153–158.
7. Російський державний історичний архів (м. Санкт-Петербург) (далі — РДІА). — Ф. 1291. — Оп. 36. — Спр. 120. Дело о командировании князя Мещерского. — 69 ар.
8. Дронов И. Е. Князь Владимир Петрович Мещерский / И. Е. Дронов // Вопросы истории. — 2001. — № 10. — С. 57–84 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://historystudies.org/2012/06/dronov-i-e-knyaz-vladimir-petrovich-meshcherskij/>
9. Лебедев С. В. Мещерский Владимир Петрович, князь (11[23].01.1839—10[23].07.1914), писатель и публицист, общественный дея-

- тель [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://hrono.ru/biograf/bio_m/meshersky_vp.php
10. Черникова Н. В. Князь В. П. Мещерский в общественной жизни России (последняя треть XIX — начало XX в.): Автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. — Москва, 2001 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.dissertat.com/content/knyaz-v-p-meshcherskii-v-obshchestvennoi-zhizni-rossii-poslednyaya-tret-xix-nachalo-xx-v>
 11. Мещерский В. П. Народное пьянство / В. П. Мещерский // Мещерский В. П. За Великую Россию. Против либерализма / Сост. и комментарии Ю. В. Климаков. — М.: Институт русской цивилизации, 2010. — С. 341–351 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusinst.ru/docs/books/V. P. Mescherskii-Za.Velikuiu.Rossiiu.pdf>
 12. Мещерский В. П. Земская несостоятельность. О выборном начале / В. П. Мещерский // Мещерский В. П. За Великую Россию. Против либерализма / Сост. и комментарии Ю. В. Климаков. — М.: Институт русской цивилизации, 2010. — С. 282–320 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusinst.ru/docs/books/V. P. Mescherskii-Za.Velikuiu.Rossiiu.pdf>
 13. Мещерский В. П. Нечто о консерваторах в России / В. П. Мещерский // Мещерский В. П. За Великую Россию. Против либерализма / Сост. и комментарии Ю. В. Климаков. — М.: Институт русской цивилизации, 2010. — С. 163–175 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusinst.ru/docs/books/V. P. Mescherskii-Za.Velikuiu.Rossiiu.pdf>
 14. Мещерский В. П. Политические письма / В. П. Мещерский // Мещерский В. П. За Великую Россию. Против либерализма / Сост. и комментарии Ю. В. Климаков. — М.: Институт русской цивилизации, 2010. — С. 87–151 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.rusinst.ru/docs/books/V. P. Mescherskii-Za.Velikuiu.Rossiiu.pdf>

Анотації

Верховцева И. Г. Становление крестьянского самоуправления в России (по материалам ревизии волостных правлений в 1863 г. В. П. Мещерским).

На основе архивных материалов определяется круг проблем, характеризовавших начальный этап функционирования крестьянского самоуправления в России. По мнению автора статьи, свидетельства об этом, принадлежащие перу видного общественного деятеля России второй половины XIX — начала XX в., внука историка Н. М. Карамзина, князя В. П. Мещерского, заслуживают особого внимания исследователей, поскольку отражают взгляды той части российской элиты, которая вступила в конфликт с бюрократией и либеральными реформаторами по вопросам стратегии и тактики Великих реформ.

Ключевые слова: В. П. Мещерский, крестьянское самоуправление, сельский сход, волостной сход, волостной суд.

Verkhovtseva I. G. The formation of peasant self-government in Russia (based on revision of rural municipality administrations in 1863 by V. P. Meshcherskii).

Range of problems characterizing the initial phase of the peasant self-government functioning in Russia is determined on the basis of archival materials. According to the author of the article, the evidence of this, penned by prominent public figure of Russia of the second half of XIX — early XX century, the grandson of historian N. M. Karamzin, Duke V. P. Meshcherskii, deserves special attention of researchers as it reflects the views of the part of the Russian elite, which came into the strategy and tactics of the Great Reforms' conflict with the bureaucracy and liberal reformers.

Key words: V. P. Meshcherskii, peasant self-government, village meeting, the rural municipality gathering, the rural municipality court.

Надійшла до редакції 25 вересня 2013 р.

УДК 930.1(477)

С. М. Волкова

**СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ УРБАНІЗАЦІЇ
ДОНБАСУ В 20-х — 30-ті рр. XX ст.:
ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ**

У статті розглянута історіографія соціальних аспектів урбанізації Донбасу в період 1920-х — 1930-х рр. Виділено основні етапи вивчення проблеми. Зроблено висновок про ступінь дослідження питання.

Ключові слова: урбанізація, соціальний розвиток, історіографія.

Серед об'єктів історичного пізнання українське місто 1920–1930-х років є одним з недостатньо досліджених в історіографії. У процесі економічного розвитку протягом зазначеного періоду відбувалось зміщення в бік технократичних підходів і зростала недооцінка соціальної сфери. В історіографії відбувалось відповідне відставання у дослідженні зазначених проблем. Без вивчення механізмів урбанізації, без усвідомлення тієї ролі, яку відіграло місто в державотворенні, неможливо пояснити інші важливі процеси української новітньої історії.

Актуальність дослідження зазначеної проблеми пояснюється важливістю визначення ролі міста в суспільних відносинах і прогнозування його майбутньої генези. Також сучасні підходи до вивчення міста й урбанізації враховують особливості існування городян, міський спосіб життя та усе, що визначає певний рівень розвитку суспільства в майбутньому. Доцільність вивчення впливу міста на суспільні процеси підкреслюється багатьма сучасними дослідниками [1]. Оскільки проблема є багатопланою головною увага зосереджена на дослідженнях присвячених розгляду певних рис урбанізаційного процесу, які в період 20–30-х рр. XX ст. найтісніше були пов'язані з політикою та ідеологією. Річ у тому, що урбанізація займала провідне місце в діяльності державних і політичних органів, громадських організацій і культурницьких міських установ.

В працях істориків частково досліджено головні історіографічні етапи проблеми. Цьому присвячено окремі частини комплексних праць [2], однак зазначена проблема не була предме-